

Hűségpróba

Boldog nyárfalevél

1962: ZAKLATOTT ÉV Tamási életében – művek és közérzet dolgában is. Az *Élet és Irodalom* 4. számában a Szépirodalmi Kiadó ígéri: új Tamási-kötettel jelentkezik, melyben *A Nap és a Hold* címmel mai fiatalok szerelméről írt munkája és egy medve élettörténete olvasható. Régi terve bukkan elő, mert magja már előtűnik abban a levélkében, amit Alízna megismerkedésük éjszakáján írt (1948. XII. 21.). 1956-ban Farkaslakán Ruffy Péternek pedig részletezte: *Nap és a Hold* címmel „100 oldalra tervezett elbeszélés egy szerelmes párról, mely kirándulni megy a hegyekbe, eltéved, s hat napig bolyong a rengetegben. Azt akarom megírni, hogyan kell viselkedni bajban, veszedelem idején” (BSz, 1956/38). A kisregény terve maradt a forradalom évében, s azt követően is, és nem írta meg később sem. Így a kiadó az író szinopszisát ígérte újdonságként. Ami viszont azt is sejtítette, hogy '62 telén is bizonytalan a drámagyűjtemény kiadása.

(Bokrosodtak a belügyi jelentések, melyek idézése és értelmezése óvatosságra int. Mánapság a médiában elszabadultak a titkos iratok szakértői, akik írók, művészek életét, munkásságát nem ismerik. Ám a többször ledarált, eltüntetett dossziék maradvány-gyűjteményéből értelmezik és politizálják a múltat, minősítik egy-egy személy életét, cselekedetét. Ami pedig a kutató érzékenységét igényli, hogy például az írói körök között elhangzó kritikát, vádak, telefon-lehallgatások, adomák forgatagából kipárolja a valóságot. Torzítási szándék is működik, amikor például az ügynököt megfelelési kényszer vezeti: tudja, mit akar a tartó tisztje hallani. És az éberügyi irat változatosan minősíthet: „nacionalista”, „szervezkedő”, „ellenforradalmár”... – Kádár politikai rendőrségének kitüntetett varázsszavai. De pontosítsuk: a szervezet Aczél György érdekeltsége is, mert reggelente hivatalában elsőnek ő értesült a szellemi élet tegnapi eseményeiről, hogyletéről. A spicli-hadnép ez időben való átszervezésének szorongatottságát is élte, mert '61 őszén a XXII. szovjet pártkongresszusról új impulzusokkal tért haza Kádár. Mely szerint a múlt feltárásának programját és bűnöseinek tisztogatását az 56-os XX. után ismét programmá hevülhet. Így történt aztán, hogy a tévé, rádió, kiadó a kultúra és a művészeti élet tartományát az elbocsátott légió megszállta '62–63-ban. Melynek előjátékként a távozók

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: Béres Ilona (2022).

irat- és dosszié eltüntetési akciókkal búcsúztak. Üzembiztos spicliket pedig pihenőre küldtek, így „Cyranot”, azaz Szakáts Miklóst, a Vígszínház tagját, és „Boriszt”, alias Nagy Pétert, mindketten szűkebb szakmájuk, a színház, illetve irodalomtörténet mellett például Tamásiról is jelentettek.)

TÖBB IRÁNYBÓL is gyűjtötték az iratot: az angol követségen dolgozó Gál István kapcsolathálójába beillesztették az író, mert 1960-ban ama magyar író-delegációba Tamásit besegítette, követségi fogadásokra meghívta. Ismeretségük 1931-ből datált, amikor az ifjonti Erdély-járó Gál Kolozsváron meglátogatta Tamásit, aki bejárta vele a várost, beszélgettek, máskor interjúval is megtisztelte. Harminc év múltán Gált figyelték, s gyűjtötték az adatokat, mellette az egykori csángó betelepítési biztos, Bodor György, továbbá Püski Sándor baráti köre után is célzatosan nyomoztak.

(Minthogy lassacskán szabadulhattak az 56-os forradalom elítéltejei, a politikai rendőrségnek és Aczélnak új ellenségekényszerében a politikai harc és éberség jegyében a népi irodalom és az erdélyi ügyek nyugtalanjait emelték célzott tereppé. 1962. május 9-ére idézték Tamásit Bodor György ügyében, aki a korhű-pontos, hiteles adatolás igényében Tamásinak a Szirom és Boly írásához egykori naplóját kölcsönözte. „Erdélyi” dossziéjában [ÁBTL-M 22879/3] olvashatjuk: „Annyira ideges Tamási, hogy rosszul lett a vendéglőben, és Körössényi [János] taxival kellett hazavigye.” A május 8-án az ügynök lélektani éberséggel megjegyzi: „Figyelmet érdemel, hogy Körössényi és Tamási is mennyire tartanak a kihallgatásuktól.” Az 57-es behívogatások és vallatások emléke persze, hogy kísérti az író, s hozzá: angliai útjára is gyanakodtak, miszerint Erdély ügyében dokumentumot, memorandumot (?) vitt magával. Szaporodtak a szívopanaszok, rosszul-ételek; idővel a kevesebb cirfandli is hatásosabban dolgozik; újabb és újabb hölgyek örömeiben érkezett a vendéglői találkozókra – értesülünk a jelentésekből. Mert Alizka 58-ban elköltözött Alkotás utcai otthonukból. Tompa Kálmán, a művészek doktora, a társasági élet nagy szervezője, lehallgatják telefonját, Tamási ügyei gyakran téma a hölgyek, barátok, feleségek és urak csacsogó hírharsonáiban. Örök pártolója, Illés Endre is panaszolja „Erdélyinek”: „Fő baja, hogy a kiadói vonalon úgyszólván tarthatatlan a helyzete. Nincs mit kiadni tőle, pedig folyton pénzért és szerződésért ostromolja őket. Nagy nehezen kiadásra kerül most az összes színdarabjainak kötete, de 10 000 forint híjával ennek is felvette már előre a honoráriumát, nem tudom, miből fog élni.” (ÁBTL-M. 22879/3) Bizonyos, Illés mesterkedése, a Szirom és Boly című, 1960-ban megjelent regényét Kincses Könyvek nevű sorozatban utószóval újra megjelentessék '62-ben. De arról is maradt irat, hogy Agócs István tartótiszt „Erdélyi” 1962. III. 26-ai jelentésének záradékában utasítja ügynökét: úgy beszéljen Tamásival, hogy „Továbbra is féljen.” [ÁBTL-O-11803/25-a])

KÖZÜGYI szereplések forgatagába jutott '62 tavaszán, s nyarán. Május 18-án Darvas József elnöki beszámolóját követően első felszólalóként a maga sajátos, bővített körmondataiban az irodalmi élet tisztázatlanságának a jeleit sorolta, majd személyes gyötrelmét: „'45 óta harmadszor kezdem el, hogy író lehessen valahogy”. Az ügynöki jelentés szerint felszólalását „nem tekintették közeledésnek. Inkább ellenzéki, mint beilleszkedő volt.” Újabb közügyiség: a hazai

békemozgalom gyűlésén szerepelt, majd küldöttként a harmincvalahány tagú delegáció tagjaként júliusban a moszkvai Béke Világkongresszusra utazott. Ebben a hullámszásban tűnik elő a *Boldog nyárfalevél* bemutatójának esélye. Mert a kétkötetes játékgyűjtemény végül megjelenhetett számos húzással, módosítással, enyhítéssel, mondatok, szavak áthallásos félelmek sarabolásával. Hírehamva a napilapokban, az *Élet és Irodalomban* az az Osváth Béla kritizálja, aki 1945-ben ifjú színigazgatóként Hódmezővásárhelyen Tamási híveként a *Tündöklő Jeromost* vitte színpadra, s az *Énekes madár* bemutatója pedig pénzügyi gondok folytán a főpróbáig jutott. Most Osváth ideológusi magasból összegez: „bár találna rá a ma emberéhez vezető útra”. Miért is? Mert: Tamási „egész életművére tetőt húzna vele” (ÉS, 1962/33). Sületlen jókívánságát ne elemezzük, inkább idézzünk következő írásából. Major Tamást ’62 májusában leváltották direktori tisztjéből, Osváth azonmód kényszert érez munkásságának dicsőítésére. Ebből egy mondat, ami Tamásit is érinti: „Major Tamás a Nemzeti Színház első kommunista igazgatója. Politikai tudatossággal kutatja az új magyar drámát, 1949-ben írott cikkei bizonyítják erőfeszítéseit.” Idéztük másutt, Major ’49 januárjában kiátkozta Tamási Áront és Németh Lászlót, de Füst Milántól Molnár Ferencig és tovább a teljes magyar polgári drámaírást kitiltotta, pontosabban be se engedte a nemzet színházába. Egyébiránt Osváth, az Irodalomtudományi Intézet munkatársa 1963 őszétől a Nemzeti dramaturgja lett. Váratlan halála után megjelent *Türelmetlen dramaturgia* című könyvében (1965) Osváth éppen a Major által „polgárinak” elítélt szerzőket is mustrázta könyvében, köztük Tamási Áront. Tévedések és hamis értelmezések forgatagában az *Énekes madár* elemzése még Osváth jó formáját mutatja, azt követő játékokban a hibákat keresi és listázza inkább. Elvi éberségében „misztikummal” vádolja például a *Vitéz lelket*. A *Csalóka szivárvány* Czintosának tragédiáját sem tisztázza, mert álarcos volta a személyiség önbecsapásának a végzete, s téves állítása miszerint a „világ kivallatásának” ambíciója bátorítja Tamásit.

KÓR-SZAKOS FÖLÉNY. Osváth állításával ellentétben Giono parasztjaira is csak küllemileg emlékeztetnek Tamási székelymagyarjai. „Latinság katolicizmus nélkül, ez Giono világa” – jellemzi Illyés Gyula bevezetőjében, a *Zeng a világ* fordítójaként. Tamásiban az egyéni és a kollektív feltámadás misztériuma példázati sugárzással inkább a középkori játékot modernizálja, áthatva katolicizmussal. Ilyenképpen: székelymagyar sors – katolicizmussal, ez Tamási színi áramának fősodra. Osváth nem hivatkozik rá, de voltaképp Németh László tanulmányának szempontjait (Tamási játékaik) teóriásan turmixolta, fel sem említi Tamási színházának erkölcsi alapozottságát, mely a hit, a hűség, a szabadság, a kollektív-nemzeti megmaradás ígését emeli költői példázattá. Osváth a kór-szaki fölényével összegez, miszerint: „Azon nincs mit csodálkoznunk, hogy a korabeli kritika nem vette észre Tamási játékaik színpadi értékét.” Mi neki a „korabeli kritika”, a ’45 előtti? Délelőtti főpróba után sietősen összerántott egy-két flekkes vélekedés, mely azonmód indult a nyomdába. Illés Endre, Németh László, Féja Géza, a kolozsvári Kovács László, továbbá Kállay Miklós vagy az

Újság ítése, Pütkösti Andor, aki rendezte is Tamási darabjait, már akkor nyilatkozták, írták: Tamási színpadi életműve fordulat a 20. századi magyar drámaírás és színház történetében. Hozzá: az Ősvigasztalást nem ismerhették. Nyegle és politikai célzatosság a régiek semmibevétele. Osváth egy félmondattal elintézte Tamási utolsó játékát is, mondván: „a *Boldog nyárfalevél* szerepcseréjének azonban már semmi tartalmi értéke sincs, csupán a cselekmény bonyolítására szolgál, s erőltetettnek, dramaturgiai modorosságnak hat”. Osváth ennél magasabb szellemet ígért; de itt a marxi sültrealista okoskodik. Bűvölten a népi írókról szóló '58-as párthatározat által, elvonókúrára ítélte az író sorsát, s világát nem óhajtotta felfejteni.

Feszüljünk hát – megérteni!

ZÖLD FARSANG címmel 1960. augusztus 27-én a Madách Színházzal szerződött Tamási, ebben áll: december 30-ára új darabbal jelentkezik. Bizonyos: az ősz folyamán elkészült játékával, melynek címe *Boldog nyárfalevél*re módosult. Érthetően: a zöld farsang sokakban a nyilas időket idézte volna, s nem a május 1-jei Zöld ág állítást, amit költői képpé emelt. Vélhető: a játékkal már november végén, nyugati útja előtt elkészült, hiszen karácsony közelében ért haza társaival. A Madách dramaturgiai darálójába jutott darab sorsát Both Béla jó elvtársként Aczél körébe helyezte, ahol még az angliai út jelentéseit is gyűjtötték. Azt Szabó Zoltán és Cs. Szabó emlékezéseiből tudjuk, Tamási, meglehetősen függetlenül a Köpeczi Béla vezette delegációtól, bonyolította találkozásait.

Both a visszautasításokban is rutinos bürokrata, hisz '59 január 22-én a *Hegyi Patak* előadására mondott nemet, elvtársian lapos érvekkel. Both rendezőként sem értette Tamásit; 1947-ben jó időre a *Hullámszó vőlegénnyel* Tamásit ő búcsúztatta a színpadtól. Ám ne démonizáljuk Bothot, mindig tudta és gyakorolta a pártvonalat, Aczél sugallatában postásként működött. A *Boldog nyárfalevél* című játékot alig véleményezte tényekkel, az 1961. március 28-ai levelében közölte: „nem tudjuk másorra tűzni”. A legtöbb, amit állít: „nem éri el azt a színvonalat amelyet reméltünk és szükségesnek tartunk”. Tabi László persze elérte, és Gergely Márta *Száz nap házassága* vagy Gladkov *Szilvesztere* is.

Játékainak gyűjteménye tehát összeállt, majd a Szépirodalmi és Juhász Ferenc bajmólódik a kiadással. A színházból remélt tantiemre nem számíthatott, így a *Boldog nyárfalevél*vel fizetséget csak a folyóirat-közlés nyomán remélhetett. A *Kortárs* 1962. januári száma közölte T. E. (Török Endre) bevezetőjével. Melyből sejlik: a közléssel darabíróként Tamási a tiltottból a túrt kategóriába került. Török a háború előtti darabok írójáról összegzően megállapította: „Igyekezett szintézist teremteni a 20. századi »sorshelyzet« és az ősi, a paraszti lélekben még tisztán fellelhető naiv tudás között. Minden szokványos drámai törvényt áthág, hogy magasabb törvényt, a nép öneszmélését szolgálja-e, a magasabb törvény szolgálatában kerüljön egyre inkább szembe a történelemmel.” Azt is mondja Török: a 45 előtti játékokból „szintézis igénye áramlik elő” olyasként, hogy „Nem szakadva el soha a forrástól, a székelységtől.” Ebből következik Török szerint: Tamási nemzeti drámát nem írt, mert annak kívánalma: „A XX. századi nemzeti

lét hiánytalan átélése, a modern személyiség teljes megnyilvánulását igényli.” Mintha erre is válaszolna Tamási a *Vadrózsa ágában*, amikor darabírói törekvéséről mondja: „igyekeztem a székelység színpadi követe lenni”. Török vélekedését persze átlengi a párt percideológiája. S nemcsak azért, mert modernitás dolgában Ady már prófétálta: „Minden egész eltörött”. Tamási ezt sorsában épp Ady halála utáni időktől szenvedte, amúgy pedig esztétikai is a roppanás. Ami pedig a teljességet illeti: Török Endre se gondolhatta komolyan, hogy Tamási olyan darabot ír, írhat, ami Erdély-vesztésünkben s a hat évvel ezelőtti szabadság-óhajtásunkat, a forradalom tragikus voltát egy hősével a frissen írt játékban átélheti.

AZ AKARAT CSELÉDE volt a *Boldog nyárfalevél* színházi sorsa is. Radó Vilmos, a kecskeméti Katona József Színház igazgatója egykori beszélgetésünkben elmondta: neki semmi hatásköre nem volt Tamási darabjának bemutatójáról dönteni. Erről a felső minisztériumi és pártvezető körben határoztak. Azaz: Aczél György.

(Akinék erős évadvége adatott: a Nemzeti vezetőivel is többször tárgyalt, s májusban, nyilván Kádár jóváhagyásával, mert Központi Bizottság tagjáról döntöttek: Major Tamást leváltották a Nemzeti éléről. Olthy Magda [Marosán-vonal] pedig a Színművészeti Főiskola rektori tisztéből távozott. Új igazgató, Lenkei Lajos érkezett a Vígszínházba, ahova művészeti vezetői megbízással Várkonyi Zoltán átigazolt a Nemzetiből. Hazai és nyugati darabok bemutatathatósága körül folyamatos huzavona, s így feszültség élt a színházak és a felső vezetés között. Aczél maga mellé szervezett egy tanácsadó bizottságot is, mely nem nyilvánosan működött. Főként magyar darabok ügyével foglalkoztak. Hubay Miklós is tagja volt, aki egyszer elmondta: egy „belső ruhatári” [Mándy] testület is életre hívatott, amikor ők távoztak, közülük néhányan még maradtak...)

Voltaképp Radó postásként levelezett. 1962. augusztus 5-én Bajáról címzett levelében enyhe célzatossággal közli a szerzővel: „a darab bemutatása fölött nem egészen mi döntünk”. Ha jól értjük Tamási ’62-es noteszjegyzeteit, játékának elutasításáról csak később értesülhetett, mert a júliusi moszkvai békekongresszus után kis idővel Erdélybe utazott. A családi élet szépítésének játékában Alizka Áronnal tartott. Talán még feledte darabját is a szülőföldi szép napokban, amit öccse, Gáspár emlékiratából ismerünk. Bejárták a gyermekkor tájait; megnézték a fenyőket a Postaréten, amit egykor ültettek volt, aztán a Gordonra is fel kellett kaptatni, melynek magasából Székelyország tizenhét községét látni; s egy derús kalamitást mindig meséltek testvérei: tévedésből Áron a szomszéd lucernáját kaszálta le. Kisebb irodalma kerekedett a vásárhelyi szép napoknak is; Nagy Pál mellett Czine Mihály is megírta boldog együttlétüket, mely a főtér teraszán indult, s végződött másnap reggelén. Sütő András pedig többször mesélte, amit írni készül: Egy faun délutánja (majd éjszakája) címmel mondaná el tartós és mámoros együttlétüket.

Boldog nyárfalevél – boldog szerző, mert 1962. december 18-án Radó direktor a véghatározattal jelentkezett: „az eredeti elképzelésünknek megfelelően sikerült műsorra tűzni” a játékot, bemutató: 1963. január 11-én. A tartós bizonytalanság

oka: az MSZMP kongresszusát is bevárták. Még előtte az *L'Humanité*-ben Kádár nyilatkozta: a szellemi élet rendben, az írók, így Tamási Áron is, dolgoznak. A kongresszus a forgatókönyv szerint lebonyolódott; Major Tamás is szavalhatott József Attila-verset. A diadalis iránymutatás után egy vidéki Tamási-bemutató – hadd menjen! A műsorfüzetbe kért cikket Tamási karácsony előtt elküldte a színháznak. Megkésztet, évadközi jóváhagyás, mely súlyosan színház-ellenes. Nyári hazai és moszkvai békemozgalmi szereplése sem volt elég megnyugtató a vezetésnek. Bevárták a szeptembert is, Tamási hatvanötödik születésnapját – nem nyilatkozik-e rendszer-zavaró gondolatokat...? Szeptemberben a tévé köszöntője, majd félórás beszélgetés, és egy érdektelen interjú Bajor Nagy Ernővel – voltaképp ennyivel letudta a köz- és szellemi élet. Ne feledjük viszont Bata Imre méltató esszéjét a novemberi *Új Írás*-ban; 1945 után az első rangos és méltó írás Tamási drámaírói életművéről. Kései jókívánságként tehát szíveskedtek engedélyezni a *Boldog nyárfalevél* kecskeméti bemutatóját (1963. I. 11.).

EMBERI SZAVAK – ezzel a címmel szólt a közönséghez a műsorfüzetben: „egy idő óta, s mostanság is, eléggé szeles a világ” – olvasható bevezetésként, majd 1960-ban íródott játékának korát, 1946-ot idézi fel: „Az omlás elemi ereje nemcsak a régi és igazságtalan társadalmi rendet zúzta széjjel, hanem meg-ingatta az emberi együttélés szabályait is.” S ami a darabhoz köthető gondolat: „A bizalom egyike azoknak az erkölcsi szabályoknak, amelyeket az emberi együttélésben nem lehet nélkülözni.” Török idézett *Kortárs*-cikkében így foglalta össze a játék cselekményét: „Gellért, a havadi jegyző öt évi távollét után idegenből, hadifogságból érkezik falujába, kétségektől beárnyékolta lélekkel felesége és a közösség iránt, nem tudván, hogy asszonya és népe tisztán megőrizte-e önmagát, tisztán várja-e visszatértét. Próbának veti alá őket, s a próbán Kláris és népe megállja a helyét, de Gellért sorsa az általa felidézett kritikus helyzet következtében csaknem visszájára fordul át, s nem annyira magamagának, mint inkább népének s Klárisnak köszönheti, hogy nyugtalan, felzaklatott lényé végül is az óhajtott összhangra lel. A lélek és lélek közötti űrt csak a bizalom, a szeretet töltheti ki – vallja Tamási...” (Ks, 1962/1). Egy döntő dramaturgiai fordulatot Török Endre nem említi: Gellért csuhában, kötéllal a derekán saruban barátként jelenik meg mint álorcás hazatérő. Fontos, mert a gyóntató, vagyis múltvallató szerepjátékban, egy barát alakjában, lélekbehatoló hitelességgel s mégis távolsággal tudhatja meg az ötéves valót.

KI ÉRTI? A *Népszabadság* tudomást sem vett a bemutatóról, a *Népszava* egy sekélyes-süket másfél flekkesben okoskodott; a színházi lapban sietve leleményes az alkalmi cikkező. Vécsey György: „Ez a székely földbe oltott olasz reneszánsz azért nem tud valóságos életre kelni, mert az ízes székely beszéd s csavaros góbé agy, a kedves népi rigmusok, az egyszerű, szívből fakadó tréfálkozás nem találkozik a téma szándékolt mondanivalójával: bízunk egymásban!” (FSZM, 1963/5.) Fölösleges tételezni a cikkező ellenvetéseit, ha nem érti vagy nem akarja érteni Tamási játékát. Disputálni a percpolitika kényszeres tételeseivel? A *Magyar Nemzet* bölcsen szerkesztett, mert érdekes és mélyebbre láttató

híradás, amikor kritika helyett a kecskeméti fórumról tudósított, ahol a nézők és a szerző beszélgetett. Fiatalok, idősebbek elmondták gondolataikat, s kitűnt: jobbra nem értették a darab igazi tétjét. A játék nyelvét dicsérték, de főként a második felvonás idegenségét hangoztatták. Amely egy abszurdoid fordulat; népmozgalom szerveződne – ez Gellért próbatételes játéka a közösségi hűség dolgában. Javaslat: a kakasok irtandók! Hogy ne is emlékeztessék a népet a régi rendszer hivatalosaira, a csendőrökre, akik kalapjuk mellett kakastollat viseltek. Tasnádi Attila ebben látta a szerző súlyos vétségét, miszerint: „nem marasztalja el Gellértet a próbát fényesen kiálló nagykorúvá nőtt közönséggel szemben, hanem mind emberileg és dramaturgiaiilag megalkuvó kompromisszumot köt, és a nagy lehetőségeket hordozó drámát középfajú happy andd és színművé degradálja” (ÉS, 1963/5). Az előadásról szólva: Seregi László rendezése „Tamásitól idegen”. Mert „naturalista koncepcióban” vitte színre a játékot, melyben Dévay Camilla Klárisát továbbá Margitai Ági Barka alakítását és Simon Györgyöt Gellért szerepében látta az előadás erősségének. „Földhözragadt” volt, mondja az ÉS ítése, költészetfogyatékosága okán nem értette a közönség, amit a szerző-közönség találkozó is igazolt.

A beszélgetés végén Tamási összegezte a nézők vélekedését. Ami szerint: a darab „bár 45-ben játszódik, későbbi évekhez kötődik, azokhoz az évekhez, amikor egy s más komoly gond adódott” (MN, 1963. I. 27. Zay László írása). A szerző lebegtetően utalt a második, a „kakasos” felvonásra, mely a Rákosi kor s majd a forradalmat követő idők esztelen emberüldözéses teóriáját gúnyolja. Tamási a politika esztétikai divatdiktátumát is értelmezte: moszkvai emlékére, Hruscsovra és bizonyos Iljicsovra (tán Lenin sajátos névváltozata) hivatkozott, miszerint „az irodalom legyen a népe és legyen szocialista”. És folytatta: „Ez így helyes, sajnálatos, hogy nálunk egy időben a népi irodalmat szűken értették. Valóban, hogy ha nincs gyökerünk, ha nem a népből fakad, amit alkotnak, azok más népeket sem tudnak megérteni” – enyhe utalás a párthatározatra is. Semmi ellenvetésre nem válaszolt, de: gondolkodik azon, amivel nem ért egyet, „s törekszik majd, olyat írjon, ami tetszik a fiataloknak”. Őket pedig arra kéri: „bújják jobban a magyar költészetet”. Mert korábban kifejtette: „a szocialista realizmus magában foglalhat mindenféle kísérletezést, sőt meggyőződés, hogy költőiség nélkül nincs szocialista realizmus.”

Furmányos esztétizálás annyi bizonyos...

A TÁVOLLÉT mint a bizalom, a hűség próbatétele. Tamási Áron visszatérő és megszenvedett élménye. Próbáljuk életét felidézni e benső viaskodásban. Élet-halál drámaisággal megélte a Piave lövészárkaiban, hogy látja-e valaha szülőtte földjét és családját. De már volt gondolnivalója a gyulafehérvári Zsók Júliáról is. Amerika következett: 1923-ban úgy utazott a tengeren túlra, hogy menyasszonyát, Holitzer Erzsikét hagyta Kolozsváron. De távolságsajogásában maga a szülőföld volt az, aminek hiányát szenvedte, s az írás képzeletében novelláiban és az *Ősvigasztalás* című drámájában élte meg a székelység sorskeserveit. Kettős kötöttségben szenved a messziségben történeteket: menyasszonya

és népe iránti aggodalom nyugtalanítja. Hazatérve, idővel Erzsikétől eltávolodva, a hűség próbája következett Magdóval, aki Bécsben tanult, Tamásinak Kolozsváron remegett a Hiány érzete. Aztán a tizenkilenc éves Szőke Éva iránti féltékenység nyugtalanította; akit mellőle Londonba csábítottak. 1949. június 27-én pedig a tizennyolc éves Basilides Alíznek esküdött örök hűséget, ami majd okmány szerint tizenöt évi házasságot jelentett, mert, említettük: valójában Alíz 1958-ban elköltözött az Alkotás utcai otthonukból. Továbbiakban alkalmi, protokolláris együttléteken játszották páros összetartozásukat. Okok és jelek nyomán féltékenysége is egyre inkább fel-fel csapott – túl a hatvanon. Alkalmi szépasszonyok és Pipacsos hölgyikék, magához bűvölt ajánlkozók seregétől tekintsünk el. „Egy ideig boldogok voltak mind a ketten...” – megismerkedésük éjszakáján írta Alíznek címzett meselevelében (1948. december 21-én). „Egy ideig” (!) – jövendölte tán magukról is a Napról és Holdról szóló vágyjátékos soraiban. Melyben a boldogság és a ragyogás örök váltakozásban az ámulást átlengi a végesség fuvallata is.

Tamási akkor meghaladta az ötvenegy esztendőt, Alíz a tizenhetet.

Kezdetől az időlegesség remegett köztük.

(Méliusz József cédulákra rótt emlékezéséből: „Ott voltam Kolozsváron az Ábel születésekor. Tamásinál a nők csak délután és este jelentek meg hűsválóságukban. Délelőtt az író ebédig [aprópecsenye minden nap] megírnivaló cédulás vázslatait gyűjtögette. Ő mesélte [Holitzer] Erzsikének és nekem. Ebéd után mindjárt az írógépből 2-3 kéziratlapnyi került elő. Mi Erzsikével némán vártuk elkészültüket a pamtagon egymás kezét fogva Áron háta mögött. Tudta? Nem tudta? Céduláit emlékezetből merítette papírra. Aztán elindult a délutánban, az estébe a nők után... Áron felesége Kolozsváron egy évig volt a szeretőm, miközben Áron a maga csapodár életét élte... Tőle [Erzsikétől] tanultam meg hűszévesen, mi a szerelem. A szeretkezés. Ő harmincéves volt. És Árontól volt mit tanulni szerelemből, szeretkezésből. Így hát rokona lettem volna Tamási Áronnak. S persze, amint az idővel kiderült, nem az egyetlen. Időzőjelenben jegyzem meg: Áronnal efféle rokonságunk kétszeres: Komár Júlia [az 1934-es rádióban sugárzott Énekes madár Magdója, később Páger Antal felesége], gyermekkori szerelmem a szeretője lett. Juliskával nem jutottam szeretkezésig [Cédulák – Egyszemélyes kávéház]).

Polgári és egyházi papírok rendje szerint ne ítélkezzünk Tamás Áron házassági, nyitott és hódító kapcsolatain. Ahogy színházat játszik, úgy magánéletében is JÁTSZOTT, társaságban, utcán ha alkalmat érzett, bájos férfiassággal leányt, hölgyet, asszonyt kísértett és játszott. Játszott és kísértett: hol egy éjszakára, hol évtizedes ragaszkodással. De akkor sem hűséggel. 1923 nyarán érkezett New Yorkba, s ősszel versírási roham tört rá; kis időn belül huszonnégy verset írt, és küldte haza Erzsikének. Kettőt ismerünk, amely megjelent. Egyikben Rég már annak... című versének zárásaként üzeni a messziségből az őt váró menyasszonyának: „Elmehetsz, / Szerethetsz, / Akit akarsz: / Ölelhetsz.” Méliusz Józsefet a versüzenet hitelesíti: Tamásit érzéki engedékenység is jellemezte.)

Minthogy nem egy középfajú komédia fogantatásának személyességét kutatjuk, tekintsünk el az író társas és mámoros érzéki-gerjedelmes életétől, így

az se efféle dramaturgiába tartozik, miszerint Kláris visszakérdezné Gellértjét: „És Teee?...?!” Nincs itt a helye efféle disputának, mert a *Boldog nyárfalevél* példázatként jelenik meg előttünk.

Példázat és moralitás – a középkori játék újkori modernitásba fordítva.

Mert Tamási életét egyetlen és végzetes szerelmes asszonyi HŰSÉG kísérte, ami azt jelenti:

HŰSÉG SZÜLŐFÖLDJÉHEZ,

hűség Erdélyhez, székelymagyarjai sorsához. Megvallotta '42-es *Összes novellái*-nak előszavában is, midőn a harctérről hazatérve sorsát idézi: „legnagyobb és örök kedvesemet vesztettem el: Erdélyt...” Hozzá 1960-ban az ötesztendő távollét asszociálja közeli és mély ragaszkodását is:

HŰSÉG A FORRADALOMHOZ

Tamási édenkeresése a szülőföld és a szabadság keresésének és megtalálásának örök álomi vágya és kalandja. A távolság és a szétszakítottság érzése mindennapi sajtó, a szabadságghiány és a Hűség drámája, immár folyamatosan megélt szenvedés a csonkoltságban. Önmérsékletre és némaságra ítélt, még csak ki se mondhatta, le nem írhatta a HIÁNY fájdalmát, amint a *Virrasztásban* még dokumentálhatta a háború előtt, például a beregi választási csalást és erőszakot. Írói és emberi feladata: keresni az elveszettet. Ha másként nem: visszaálmódni az édenit.

Hazatérésének vágya áthatja a kései életét is. Ismerjük 56-os óhaját-sóhaját; írta és nyilatkozta: telket, házat szeretne, mert idős napjaira hazaköltözne. Tíz-éves sóvárgás után '55-56-ban hazatéréseiben a rátörő emlékek felszakították a gyermekkor emlékeit, s hívta őt az örök természet, a szöke Nyikó, s feladata, hogy a Firtos hátán ébren tartsa a Gondviselést. '59 decemberében „Keleti” jelentésében áll, Féjától hallotta: Áron „ki akar telepedni”, amit Tompa Kálmán hihetőnek vélt, mert: „sose tudott teljesen megszokni itt, de emellett a románok örülnének neki” (Ellenállók 0-11803/2).

Említettük, az '59-es év szeptemberében nagy nehezen összeszerveződött az Írószövetség. Novemberre pártkongresszust hirdettek, a forradalom után az első rendes kommunista hitvallásos országos gyülekezést. Mert szükség volt arra, hogy a szellemi élet rendszerhűségét újra szervezeti keretében is igazolja. 1959 nyár végén a visegrádi alkotóházban a *Szirom és Bolyt* írta, az itteni jelentésből az író álláspontját Borók Kálmán főhadnagy összegezte 1959. szeptember 1-jén:

„1. Öt könyvet kellett volna írni. Amit az ember tegnap meg nem írt, azt már holnap meg nem írja. A jó léghör a jó írást megbecsüli.

2. Nem tud írni, »benső cenzúrát« érez! Pándi: szeretné kikerülni a székely világot, kezdi érdekelni a mai, de »nem érti eléggé a mai világot«.

3. Túlbecsüli a népi írók jelentőségét. Szükség van az ő politikai megszólalásaira. Békében szeretne írni.

4. »elmaradott nézeteivel és irodalmi gátlásaival sokkal veszélyesebb jelen-ség, mint azt magam is gondoltam« (ÁBTL M-22 133/1).

Szerették volna, ha Tamási az új elnökségben tagságot vállal, s hogy erre jó ideje győzködtek, arról „Cyrano” már ’59 tavaszán jelentett, miszerint: „a népieknek elhatározott szándéka nem részt vállalni a vezetésben, kivéve persze Szabó Pált és Verest, akikkel meg van beszélve. Ő mindig a »tisztességes kompromiszsum híve volt«, de egyszerű tagságnál többet ma vállalni, egyet jelent a nép elárulásával, mert ami falun történik megint, az lehetetlenné teszi, hogy megbékéljünk.” Javasolta Szakátsnak, vegyen részt a szövetség munkájában, mert ugyan »a színész mégiscsak más«.” (1959. III. 31. ÁBTL-H-15474) Keserves-fanyaron olvassuk az író gyanútlan bátorítását: nem tudhatta, hogy Szakáts Miklós „Cyrano”, a színész-besúgó különösen más...

1959 ŐSZÉN a *Szirom és Boly*, az „Új magyar rege” írását befejezte. A *Magyar Nemzet* folytatásokban közölni készült, s ezt megelőzően Ruffy Péter interjúra kérte Tamásit (MN, 1960 II. 14). Írásra bátorító tények sorában a székelység történelmének máig ható sorsmetaforája: a Siculicidium. A madéfalvi veszedelem üldözöttjei, 25 ezer lélek, Bukovinából úzelve Újvidék mellett megtelepedett, majd a II. világháború apokalipszisében továbbindultak, s a tolnai dombvilágba érkeztek. Az ’58–59-es rege pedig elbeszéli: „37 család, 187 lélek hont alapított”, és szövetkezetre szerveződött. Közelített a tolnai székelyek élete a farkaslakaihoz, mert „faluja is megindult a közös út felé”.

Tamásit kevésbé a gazdasági helyzet érdekelte, hanem „az építésre alkalmas szellemi és erkölcsi folytonosságot megteremtsem az öregek és a fiatalok között” – mondta a riporternek. Tétéle: „Álljanak bárhol, legyenek egész emberek.” Feladvány volt az írónak, hogy a nyelvi sajátosságokkal miként éljen; módjával a sajátossal, mert a túlzó halmozás különössé szűkíti a történetet. Néhol a légkört hitelesítette nyelvi különössel, például: „az eszközhatározót úgy használták, hogy az a főnévvel nem illeszkedett. Ezt megtartottam ugyan hűségből, de csak helyenként, ízelítő gyanánt, s csak olyan szavaknál, melyek kemény betűvel végződnek. Például: kakukkval, székérvel.”

A *Boldog nyárfalevél* fogantatásának mélyét kutatjuk, de az előzmények és a körülmények tisztázásában a hűség megvallásának új stációját érzékelhetjük Tamási regéjében. Melynek első jele: a kilenc előadás után betiltott *Bujdosó lány* (1952). Sok éven át vajúdta a témát, a századokon áthajszolt székelymagyarok történetét, s benne a nyelvi múlt megidézése is kitágította a horizontját. Az örök és egyetlen szerelem megvallása: tolnai regéje is hazavágyódás, a mély hűség dokumentuma. Nehéz persze az időt mozdítani, mert „Nehéz volt, amit tettem. Ugyanis a gyermekkori vagy a régebbi élményeket az idő félig-meddig elkészíti. Most az idő dolgát nekem kellett elvégezni, s ehhez még hozzá adnom az író küzdelmét is, a művészi formát” – vallotta Ruffynak. Kisregénye a *Magyar Nemzet*-ben februárban kezdődött, és április elején befejeződött, ’60 júniusában a könyvhétre megjelent. Belügyi jelentések szerint baráti társasága elegyesen, többnyire kritikával fogadta. Otthona továbbra is a *Magyar Nemzet*; tárcanovel-

lákat közölt, szinte minden írásában feltűnik ifjúkorának témája, a legények vetélkedése, tusakodása, de villámos érzések helyett inkább a játékoság és a lelemény hatja át győztes ifjait. Az ORI megrendelésére *Tegnap asszony, ma menyasszony* címmel Ignácz Rózsa, Szabó Pál, Simon István társaságában egy országjáró haknitársaságnak jelenetsort írtak. Amit méltatlan volna Tamási életműve darabjának tekinteni, ő sem gondolta komolyan, inkább pénzkeresetnek a Jeles gyülekezet című lakodalmi mulatságát.

1960 ŐSZÉN megírta a *Boldog nyárfalevél* című játékát. Kényszeres sietséggel születhetett, mert a *Hegyi patak* még bemutatóra várt, mégis újabb darabnak feszült...? Tamási körül annyi a spicli, mint a svábbogár az elhanyagolt lakásban. Egyike tételezi: alighanem Gál István segítette, hogy a British Council meghívására a londoni íródelegációba kerüljön. „Cyrano” 1960. november 11-én jelentette: „Jelenleg csak a londoni út érdeklí” (ÁBTL M-17376). Aztán némi tévedéssel felidézi Tamási és Szőke Éva kapcsolatát, aki Londonba távozott 1948-ban. Nyilvános viszály is lobbant köztük, mely az író t megalázta. Tamási mégsem feledte, amit igazol „Cyrano”: „Ma is az az egyik legfontosabb terve, hogy ezzel a nővel találkozzon.” Bartók Éva néven filmszínésszé híresült egykori szeretőjével, aki egykori futtatóját, Páll Sándort is rég elhagyta. Jelenidejűleg a világszerte ismert Curd Jürgens párja, „Aki átment a falon”, a színészen pedig Bartók Éva... Tamási újraképzelte és vágyta magának a 19 éves leányt, aki egyes emlékezők szerint anyjával az Alkotás utcai lakásába költözött, s várta-vágyta esténként Áronját. Viszonzásul követelte halhatatlansági jussát, s így a szerző a Nemzeti Színházba a *Hullámzó vőlegény* Bogyó szerepére szervezte (1947), majd a *Mezei próféta* Borókájaként a bodonyi forgatás után vadított-vadult vadmacskaként csábult a nagyvilágba (1948). Noteszében semmi sejtelmes – találkoztak Londonban.

TEST ÉS LÉLEK ÖSSZETARTOZÁSÁNAK gondolata változatos árnyalatokban újra és újra feltűnik Tamási Áron írásaiban. Ábel második regényében, az újságszerkesztés dolgában mondja Ábel Garmadának: „én a lélek, a Blanka a test”. Majd továbbfűzte: „Ép testben ép lélek!” A *Test és lélek* című novellájában az árokipartról a rabok munkáját értelmezi János bácsi a narrátor-szerzőnek: „S én most azon gondolkodom, hogy a lélek mennyivel becsüesebb, mint a test.” Majd a mesélő a barna szemű Berta szépségén így mereng: „ha testileg nem is tudtam pacsirtát fogni neki, lélekkel a legszebbiket fogtam meg”. A *Vitéz lélek*ben Balla Péter égi jegyessége földivé csodásul, s örökre így marasztalja házába Borókát: feleség a szívemben, „s ha megöllek, akkor a karomban is”. Ilyenképpen kozmikussá tágul kettejük összetartozása: „Az ég és a föld egybeköltözött. Te vagy mind a kettő” – mondja Péter a lánynak.

Ebben az összetartozás-mítoszban a barátnak öltözött Vaska Gellért hűség-játékban forgatja meg Klárisát. Aki az egymásra találásban vádlóan mondja férjének: „Te a bizalmat szívérványnak nevezted, s biztos valóságnak a vágyat. Én azt mondom, hogy a bizalom a lélek; s a vágy maga a test. Nekem a lélek több, mint a test. Tehát a bizalom is több, mint a vágy.” Később már élesebben

minősíti szerepjátékos párját: „Te az Isten képében jöttél el hozzám. Pedig csak a férjem vagy, nem az istenem. Lopott horgaiddal a bőröm alól kapartad ki az emberi szenvedést, melyet öt évig érted hordoztam. Engem emberré tett a lélek, és nővé a szív. Te alattomos módon meztelenre vetköztetted a lelkemet, és a szívem kínjait lopott csuhádra fűzted... De a szenvedésem jutalmát eltékoztaltad; elűzted az öröm illatát, melyet pedig a szeretet és a bizalom megtartott volna.” Tamási a maszkajátékkal egyet még fordít a májusi színjátékban: a várakozás éveinek szívós vágyakozója, Paskál, a kántor is felölti a barátjelmezt, de Klárist így sem gyöngíti el. Bergson elemzi az ismétlődés nevetetés erejét (A nevetés) Molière vígjátékaiban gyakran előtűnik a szabályos szakaszosság, gyakran nem is kétszer, hanem háromszor (*Nők iskolája*). Tamásinál Gellért alakoskodásnak még van tétje, Paskál a barátjelmezben a májusi zöld farsang farka. Tamási játékát ellen-Dandin Györgynek is mondhatjuk. Molière-nél Angyalka fáradhatatlanul csalja férjét, Tamásinál Kláris rendületlenül őrizi asszonyi szűzességét. Juhász Ferenc a darab fölöttire utalóan értelmezi a *Boldog nyárfalevél* tanulságát: „tisztaságra csak tisztasággal, nyíltságra csak nyíltsággal szabad válaszolni; mert a rejtőzködés, a medve barlang vagy pillangó-köpeny csak keserűséget, csalódást okoz még akkor is, ha jogot érzünk az álcázásra. Hogy csalással nem lehet szívet építeni, csak szívet összetörni, hogy csalás nem út a boldogságra.” (H, 2021/8.) Gellért hűségét evangélistainak tekinti; Pál írja a Kolossa-béliekhez: „Mert jóllehet testben távol vagyok tőletek, mindazon által lélekben veletek vagyok...” S ahogy folytatódik Pál gondolata, az majd a maszk-játék utáni reményben igazolódik „örülven és látván ti köztetek a jó rendet és Krisztusba vetett hiteteknek erősségét” (2/5). Voltaképp szülőföldjére gondolva Gellért alakjában Tamási attitűdje is hasonló; vajon hűségben várják hazatérését? Avagy inkább: ő volna a hűségét őriző Kláris is!?

A HAZATÉRŐ KATONA alakja Tamási mitológiájának visszatérő szereplője. Magából vétetett, s mint korábban elmondtuk, a *Himnusz* egy számárral színi változatában, aztán a színpadon *Vitéz lélekben*, majd filmen, a *Mezei prófétá*-ban Péter voltaképp egymaga feszül a Feladatnak, hogy az omlottságból a teremő lélek megújulását zsoldározza a közösségnek. A *Boldog nyárfalevélben* egykori jegyzőként Gellért nem javító próféciával tér vissza övéi közé, hanem kémlelni, s tisztázni óhajtja népe lelki kondícióját. Hogy a kakas-irtás programjával egymásnak uszíthatja-e az embereket, vagyis józanságukat a kollektív erőben megőrizték-e? A második felvonás tétjéről beszélünk, ami fölött méltatlankodtak; kicsinyes történet, s főlöleges a májusjáték bonyodalmában. De hát éppen ez Tamási trükkje. Hogy arányzavart keverve-kavarva, a jelentéktelent növezzze meg. A *Báránybőr* operaszüzsében a legyek lábának számát avatta háborúsággá, itt a kakasok tolla történelmi rémmé nagyul. Groteszk, ami a nevetséget indítja, s nemcsak a helyzetre, hanem a világító élességgel, leleplező erővel már kórképet is kacagtat a nézőben. Bergson ezt a „másikkal való hasonlatosságban”, azaz a kicsiséget felnagyítva indítja a nevetési kedvet (A nevetés).

A kakasok feletti népgyűlés helyszíne a községháza. Tamási játékaiban viszontatérő szerkezet: az első és a harmadik felvonás azonos helyszínen játszódik, míg a közbülső nyitja, tágítja a játék áramát. Jobbára új személyek társaságában a közösségi dimenzió is sorsossá válik. Ilyenképpen történik az *Ősvigasztalás* bírósági termében a tárgyalási jelenet, a *Vitéz lélekben* Butyka Lázár erdei otthona, a *Hullámzó vőlegényben* Bagi uram házában a dugójáték, az *Ördögölő Józsiásban* a két tündérországai kert képe között a kormányzási terem a háborúság helyszíne. A *hegyi patakban* a köztes jelenés Gidró Benke hegyi lakában játszódik, miként a *Boldog nyárfalevélben* a tanácskozási teremben szerveződik a viaskodás. Amely Mátyus birodalma is. Az öreg mindenek visszatérő alak Tamási színpadán; ismerjük őt Samu bácsiként a *Csalóka szivárványból*, avagy Bodrogi fazekas mellett Czirmosként a felső hatalmak földi követeként segédlegénykedik, és varázsló a szerelem beteljesülésében. Itt Mátyus inkább tanúja Gellért egykori jegyzőségének. Egy helyütt Tamási nyilatkozta: a próza legnagyobb mesterének Cervantest véli. Talán nem tűnik spekulációnak, ha a Don Quijote–Sancho Panza kettősének változatát előtűnni látjuk Tamási írásaiban, például játékaiban is. Az említett párosokban a mindenese, akik a józan világ erősebb észleletében igazgatják, terelgetik az eseményeket. S ahogy korábbi darabok elemzésében is említettük, Tamási játékaiban erősen körvonalazódik a közösség arculata, ami a hivatalosság ellenében is akár, a család és a falu népének összetartásának lelki fonata. A *Boldog nyárfalevélben* is így látjuk; Klárisnak ugyan nincs gyermeke, de Barka, a legkisebb; „Kláris gondjainak apródjaként” érinti meg a páros élet óhaja Tódorral, a hazatérő Gellért barátjával. A havadi közösségben a második felvonásban előtűnik, előtűnnek: az „Asszony, leányka, Asszonyok, Asszonyi testőrök” népe, azaz, a görög dráma emlékezete: a Kórus, mely az események menetét véleményezi és alakítja. Vikotának nevezik a hangos asszonyok vezérét. Neve Kriza gyűjteményéből vett, melynek jelentése: „szóvita”. Ebben a sorban találjuk Gellért nevét is: Vaska, mely „nyeletlen kés” a székelyek körében.

A jelen viaskodásban a józanok hadinépe, akik a kakasok életben hagyása mellett pártoskodnak. Pártoskodnak, mondom, s lehetetlen nem érzékelni, hogy Tamási a bolsevista gyűlések, élet- és népellenes szatírát jeleníti színpadra. Ilyenképpen is végzetes tévedés Kocsis Rózsa véleménye, miszerint „A fel szabadulás után írt műveiben már önmagát ismétli” (*Igen és nem*). Kocsis egyszerűen nem mert a Tamási-életmű mélyébe nézni. Az *Ördögölő Józsiást* se óhajtotta értelmezni. A tudományos rang fontosabb volt, mint az életmű igazsága. A *Boldog nyárfalevélben* a kakasirtó gondolat groteszk idő-igazoló. A bergsoni felnagyítás láttatásában a képtelen gondolkodás és életet irányító, parancsoló akarat elevenszik meg a községházi viszályban. Amit bohózatnak játszani valóban érdektelenítő laposítás, ahogy a kecskeméti ősbemutatóról vélekedtek. Éppen a feleslegesnek mondott második felvonás grotesksége helyezi társadalmi dimenzióba Tamási színi gondolatát. Mely a személyes hűségjátékot közösségivé avatja. Olyanképpen, hogy keserves-kacajos nézőpontban láttatja

a tegnapot és a jelent. Mert a süket teÓriás gondolatok, intézkedések rontják meg a világot, emésztik az ember-közösségek teremtő kedvét és erejét.

A KAKASOK ÜGYE. Tollazatuk történelmet idéz, abszurdoid voltáról már szóltunk, de nem kerestük az okát, Tamási miként játszik-viaskodik kakaszszimbólumával. A *Csalóka szivárvány* azzal indít, hogy az alvó Sáska közelében sepregető Gáspár dalba kezd: „mer a kakas... mer a kakas kukorékol...” Ébresztő és mozgósító dallam a reggelben. Tamási örök kézikönyvében Kriza *Vadrózsákjában* a *Ki népei vagytok* című, Lengyel László néven ismert játékot a Vezér így kezdi: „Kakas adjon jó napot.” Krisztus jövendölését is igazolja a kakas szólása: Péter harmadszorra is megtagadja Mesterét. Róheim Géza könyvében a mitikus lények sorában a kakast nem említi. A Larousse szimbólum lexikonjában Az ébresztő és éber kakas alcímen részletezi a bibliai jelenetet: „Görögországban Zeusz, Apollón és Perszephoné attribútuma. Perszephoné mellett feltámadást, Arész és Athéné mellett a harci hevet jelképezi. E nemes hivatásának köszönheti, hogy Szent Gergely a prédikátorokhoz hasonlítja, aki elúzi a lélek sötétségét. A kakas, a lelkiismeret ébresztője kétszer kukorékol, miután Szent Péter megtagadja Jézust. Ekkor lesz a szent attribútuma és az éjjeli örök patrónusa. Szélkakas alakjában a házak tetején és a falu harangtornyán azt testesíti meg, aki a szélrózsa minden irányában figyel a szemhatárra, hogy észrevegye és megelőzze a bajt.”

Magyar Zoltán monumentális, négykötetes munkájában (*Erdélyi magyar hi-edelemmonda-katalógus*) értesülünk arról, hogy az ördög kakas képében is riogatja az embert, a boszorkány pedig hasonlóan, éjféltajt a kémény tetejéről „zaklatja” a népeket. Egy súlyosabb jelentésében pedig: „A hajnali kakaskukorékolás (kakaskukorékoláskor megérkező napsugár) véget vet az ártó erők aznapi földi hatalmának.” Ebben a jelben az éber, a vigyázó kakas szimbólumát tekintjük a Tamási-játék tétjének. Így értsük 56-os könyvének címét is: *Kakasok az édenben*. Ahol őrszem és bajfelügyelő posztosként őrzik azokat az emberi, erkölcsi értékeket, melyek paradicsomi parancsolatok a Krisztus által megváltott világban. A *Boldog nyárfalevélben* tehát többről van szó, mint a kakastol-las csendőrvilág-emlékének felszámolásáról. Az az ürügy, az ideológia, melynek nevében a virrasztó és vigyázó háziállat kiiktatása, megsemmisítése az igazi cél. Miáltal a kakasirtó gondolatban ellenőrző lelkiismeretét veszíti el az édeni társadalom. Ilyenképpen szabadsághiányos diktatúrába zuhant életre kényszerülünk, kényszerültünk, ahogy Sütő András mondta: „Gumibottal kergetnek bennünket a paradicsomba.” Tamási színpadát persze próbatételes játék tölti be, s oly többszörösen áttételes szimbólumsor sziporkában, mely alapos próbatétel a rendezőnek, hogy az előadás stílusát megtalálja. Utaltunk rá: elitélően írt a kritikus a kecskeméti ősbemutatóról, mert érzékelt: szokott vígjátékformán végzetes tévedés színre állítani Tamási játékát. Amihez magasztos formát is teremtett. Mert:

A ZÖLD ÁG ÜNNEPÉN, vagyis május 1-jén bonyolítja a havadi játékot. Aminek tavaszünnep hírért szimbolizálva, a galamb szájába is képzeljük a zöld ágat,

midőn a vízőzön múltával az Életet hirdette a bárka menekültjeinek. Dömötör Tekla monográfiájában idézi Temesvári Pelbártot (1435–1504), aki elsőnek tudósított május elseje ünnepéről; latinul írott sorai magyarul: „ezen a napon a világ fiai ősidőktől fogva árnyas erdők és ligetek kellemetességével, madarak énekével gyönyörködtették magukat. A hívő keresztényeknél pedig szokássá lett, hogy lelkükben felkeltsék az örök hazának a boldogságát és az oda való vágyakozást.” (Naptári ünnepek – népi színjátszás) Dömötör Tekla Kiss Áron nyomán gyermekjátékokra is utal, melyek őrzik e pünkösdi ünnepkörbe tartozó esemény emlékét „A Jakabfa ága / Kihajlott az útra”. A Larousse Lexikon a zöld színt is értelmezi: „az élet, a remény és a véletlen megtestesítője”. A *Boldog nyárfalevél*ben a vágyódás és az örök haza képzetében Tamási visszaálmódja a reményt, a kakasos édent, amely persze 1960-ban sem tölthette be a szíveket és elméket. Bajosan a színházban is...

ÖRÖK HAZA – Tamási álmodott édene más darabjaihoz hasonló, ám derűben és fényben emberei talán kevésbé élnek színpadai életet, mint a *Boldog nyárfalevél*ben. Mert ebben a hűségpróba is JÁTÉK. Tamási színpadára sajátos hazatérő katonák érkeznek. Tekintsük változatoknak személyes indíttatásnak, mert az Tamási '18 őszén éppen szabadságáról visszatérőben értesült a békekötésről. Kis idő, s már a román csapatok Udvarhelyt uralták. Úgyhogy a háború és a honvesztés réme az, amikor pajtásával a farkaslakai kocsmában, a reménytelen holnap látomásában, borok hevületében omlasztották magukat. A *Vitéz lélek*ben elszánt és programosan példaszerű az újrakezdés: ugyan Péter akkor tudja meg, hogy jegyese otthagya a házat, s összeállt a gépésszel, de hite rendületlen az Új Ház felépítésében. Vaska Gellért is öt évig távol az otthontól, egyetlen tábori lapot nem eresztett párjának, és szabadságra se engedték?!? Korábban valami cimborák jártak Klárisnál, hírét vitték férjének, aki maga egyszer sem szabadságotl otthon, talán az író pszeudoszerkesztése, nyugtalan lelkiismerete okán?

Ám tekintsünk magasabbra. Itt a költői sűrítés a játék felsőbb dimenziója s igénye szerint. Így aztán a „félétekenység ördögfia” (T. Á. kórházi feljegyzése) Gellértet alakoskodásra hevítette. Öt év: hősenek frontidejét számolva Tamási életében is mágikus szám. 1956-ban járt otthon utoljára, s a forradalomra érkezett haza; '60-61 darabja írásának, véglegesítésének az ideje. Erősen készült az újabb szerelmes találkozássra, s lassacskán érlelődött benne a végleges otthoniasság gondolata. Gyermekkorának keserves munkával áthatott, mégis édeni múltját sóvárogja. Egyre hevesebb az érzés, mert a hatvanötödik születésnapját '62 szeptemberében ünnepelhette. Talán önvádas sajogás is áthatja, amikor a játék végén Kláris Gellértet okolja: „Engem emberré tett a lélek és nővé a szív. Te alattomosan meztelenre vetköztetted a lelkemet, és a szívem kínjait lopott csuhára fűzted.” Mire az író nem talál mentséget alakoskodó hősenek: „Hát férfi vagyok, Kláriskám!” – válaszolja ernyedt megadással.

JUHÁSZ FERENC lektori jelentésében (1961. október) szemlélve Tamási játékeit, úgy látja „a legkomorabb, legszenvedélyesebb” a *Hegyi patak* és a *Boldog nyárfalevél* (H, 2021/8). Más, korábbi darabjainál valamiképpen élet-halál fuvintása,

szele járja át a történeteket. Havadon a májusi farsangolás boldog játékos hullámzás, lám még Kláris becsapottsági keserve is magánbeszély, nincs átható küzdelem, az öröm, megérkezés, az egymásra találás, voltaképp az Élet győzelmét kukorékolja a darab. A nép is romlatlan józansággal védi meg a kakastársadalmat. Azaz: színpadán Tamási Áron némi fanyar ízzel megtalálta s felmutatja az Édent. Mátyus hazatérő jegyzőjét így szólítja újra a közösség élére: „mi nem a vizsgáztató barátot vártuk, hanem a nép emberét. Ahogy a jegyző úr volt is. S hogy immár pontot tegyek mindenre, a község népinek az a kívánsága, hogy a jövődőben ne a mi firtatónk legyen, hanem olyan vezérlő emberünk, aki szeret minket és megbízik bennünk.” Hatalmas körmondatát kissé rövidítve, idézzük Juhász Ferencet, miben látja a kései darabok, a *Hegyi patak* és a *Boldog nyárfalevél* érdemét. '56 után („az utóbbi időben írt novellái, kisregényei” – formulával él) született prózájánál erősebben és mélyebben kifejezi „a vívódó erkölcsi problémákat”. Mert: „ezek a darabok bármennyire is a reális történes keretei között maradnak, tulajdonképpen erkölcsi síkon történnek, az önmagáért küzdő, a maga harmóniáját és egyensúlyát kereső lélek történései ezek, olyan belső viták kivetülésével, ahol szinte mindent egy ember mond, véleményt és ellenvéleményt, csak belezsúfol más és más, szinte csak a lényegig absztrahált alakokba, figurákba, akik egy-egy (helyes vagy helytelen) etikai álláspont egyénített hordozói.”

Védíratot írt Juhász; a költői erejével és tekintélyével méltatta Tamási színi életművét. Nem mentené, hanem feljelenené a játékgűjteményt és szerzőjét, ha a középkori moralitások megűjítójaként ajánlaná. Avagy az író *Zöld ág* című regényének hőseként jellemezné, miszerint ama pásztori botot fogva „gondoljon arra, hogy valójában hitre támaszkodva jár”. S a gyanakvó, a szavakat és mondatokat kapáló cenzorokat hiábavalóan gyözködné, ha az író mítoszi gondolkodásával igazolta volna Tamási színi életművét. Amit Mircea Eliadéval is hitelesíthetünk: „Az ünneppen az ember előtt teljes gazdagságában tárul fel az élet szent dimenziója, az emberi létezés szentségét mint isteni alkotást éli meg... Az ünnep során azonban az ember újra visszaállítja a létezés szakrális dimenzióját, és újból rájön, hogy miként teremtették meg az istenek vagy a mitikus ősök az embert, és hogyan tanították meg a társas viselkedésre és a gyakorlati munkára” (*A szent és a profán*). Majd a halálos ágyán diktált *Vadrózsa ágában* tűnik elő az a „túl az innen” szelíd bölcsessége, ami az *Ősvigasztalástól* kezdődően a távozásra készülő Tamási Áront jellemzi. Aki azt is tudta, viaskodta, amit Babits Mihály: „Mennyi minden válnék itt értelmetlenné, ha csak egy halvány lehetőségét is megengednők, hogy a halál nem pusztán negatív valami, és befolyásolhatja életünket. Igazán következetes talán csak az az esztétikus, aki azért nem tartja megfelelő megoldásnak a hős halálát a tragédiák végén, mert hisz túlvilág is létezik, ahol jó és gonosz úgyis elveszi jutalmát, büntetését... Ha erre gondolnánk, legalább akik keresztény hívőknek vallják magukat, másképp látnák a földi dolgukat, s alighanem másképp is viselkednének. De hát ismétlem, pogányok vagyunk, én magam is csak azért elmélkedem a halálról,

mert mostanában nagyon is ráérek. Ágyban fekszem, s egész nap nézhetem a fekete hollókat, ahogy keringenek a havas vérmezőn” (*Könyvről könyvre*).

MÍTOSZI GONDOLATBAN „istenekről” beszél Eliade, ami a görögöt is idézi. Tamási játékára utalóan Salló László az Odüsszeiát is említi (Tamási Áron színpadi játéka). Találó, mert Pénélopeia várakozásához hasonlatos a Klárisé. Mindkét tartós asszonyhűséget kísértik is. Klárist a kántor, „az okosszívű Pénélopeia” önvédelme már bajosabb. Az ismeretlen vándorként a palotában feltűnő Odüsszeusznak asszonya elmondja hűségjátékát. Az istenek sűgására hatalmas vázson szövésébe kezdett, s a kérőihöz így szolt: „a hős Odüsszeusz odavan már, / mégse siettesétek a nászom, / amigcsak e leplet / nem fejezem be...” Három évig hitegette a bajnokokat, mert nappali munkáját éjszakánként szétbontotta, végül leleplezik hamisságát, és megfenyegetik. Így a közeli nász tovább nem halasztható. Kápráztató emlékezet; Odüsszeusz egykori pontos küllemi és belső jegyeit sorolja a Vándornak a Dajka, aki őt mosdatva felismeri. S hogy Pénélopeiával beteljesedjen a találkozás, addig még a kérőkre véres végzet méretik. Próbátételes egymásra találás; Odüsszeusz élet-halál küzdelem árán szerzi vissza társát. Gellért a hosszú háborúban egy embert sem ölt meg, ő vértelen gyanakvó; asszonya méltó-e a további közös életre? Dárdaszúrásokkal, küzdelmek árán a görög éposz beteljesedik, a *Boldog nyárfalevél*ben a májusi zöld ág ünnepi maszkajáték nyomán helyre zökken Tamási világa.

Immár ha a különbözést és a viaskodást keressük Klárisban és Gellértben, ne kutakodjunk tovább. Mert ők ketten mítoszi egy: aki maga Tamási Áron.

Változatok a műnemekre – változatok a történelemre.

Évezredek hullámverésében is: változatok a Hűségre.

„Tamásinak minden darabja a hűség viaskodása” – írta Németh László (*Két nemzedék*).

Az utolsó, a búcsúzó darabban Ő játszotta a két viaskodót.

Mert édennek álmodta a valóságot, ami a székelymagyarok földjének, Erdélynek nevezetik.

Gondtól terhelten 1966. június 10-én az odüsszeuszi életbolyongás befejező-dött: Tamási Áron végleg hazatért Egyetlen Asszonyához, szülötte földjére, Farkaslakára. Ahol örökös viharban nincs nyugovás és aluvás sem. Örökös sorsjáték, miközben Tamási Áron sírja örök ragaszkodás: fénnyel és reménységgel tölti be a világot.

IRODALOM

Babits Mihály: *Könyvről könyvre* (sajtó alá r., utószó: Belia György. Magyar Helikon K., 1973); Bergson: *A nevetés* (ford., előszó, jegyz. Szávai Nándor. Magyar Helikon, 1968); Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek – népi színjátszás* (Akadémia K., 1983); Mírcea Eliade: *A szent és a profán* (ford. Berényi Gábor és M. Nagy Miklós. Helikon K., 2019); Jean Giono: *Zeng a világ* (előszó, ford. Illyés Gyula. Révai K., 1939); Homérosz: *Odüsszeia* (ford. Devecseri Gábor. Szépirodalmi K., 1972); Izsák József: *Tamási Áron* (3. kiad. Nap K., 2022); Kocsis Róza: *Igen és nem – A magyar avantgarde színjáték története* (Magvető K., 1973); Kriza János: *Vadrózsák* (Faragó József gond. Kritérium K., 1975); Larousse: *Szimbólumok lexikona* (ford. Sóvágó Katalin. Saxum K., 2009); Alexejev Loszev: *A mítosz dialektikája* (ford., utószó: Goretity József. Európa K., 2000); Magyar Zoltán: *Erdélyi Magyar Hiedelemmonda-katalógus, 1–4* (Kairoz K., 2021); Méliusz József: *Cédulák – Egyszemélyes kávéház* (előszó: Szávai Géza. Pont K., 2002); Cs. Nagy Ibolya – A. Szabó Magda: *Tamási Áron* (MMA K., 2021); Németh László: *Két nemzedék* (Magvető–Szépirodalmi K., 1970); Osváth Béla: *Türelmetlen dramaturgia* (Szépirodalmi K., 1965); Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások* (Universum reprint, Szeged, 1990 – Athenaeum, 1925); Salló László: *Tamási Áron színpadi játéka* (Kritérium K., 1991); Tamási Áron: *Ábel, I–III.* (Révai K., 1937); Tamási Áron: *Szülőföldem* (Erdélyi Szépművés Céh, é. n.); Tamási Áron: *Zöld ág* (Révai K., 1948); Tamási Áron: *Vadrózsza ága* (bev. Illés Endre. Szépirodalmi K., 1967); *Tamási Áron színjátékai, I–II.* (gond. és bev. Z. Szalai Sándor. Független. Függelék: Ablonczy László, jegyz.: Ablonczy László és Z. Szalai Sándor. Szépirodalmi K., 1988); Tamási Áron: *Szellemi őrség* (összeáll., szer., jegyz. Nagy Pál. Palatinus K., 2001); Tamási Áron: *Eszmélj Ábel!* (vál. szerk. sajtó alá r. Urbán László. Helikon K., 2016); *Új testamentom* (ford.: Károli Gáspár. Kálvin K., 2009).

Újságok: BSz: *Béke és Szabadság*; ÉS: *Élet és irodalom*; FSZM: *Film Színház Muzsika*; H: *Hitel*; Ks: *Kortárs*; MN: *Magyar Nemzet*.

Felhasználtam a Tamási Áronnétól a hetvenes-nyolcvanas években kapott dokumentumokat, és az író kórházban jegyzett gondolatainak másolatát. A belügyi levéltárban Papp István és Pöcz Erzsébet segítetté kutatásaimat (ÁBTL).

A tanulmány a *Tamási Áron sorsjátékai* címmel az MMA kiadásában készülő esszékötet fejezete.